

УДК 323.2:321.7

DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).06

ДЕМОКРАТІЯ У ЗАДЗЕРКАЛІ ІНФОРМАЦІЙНО- ГО СУСПІЛЬСТВА: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

© Гоцалюк А., 2024

Алла ГОЦАЛЮК

доктор філософських наук, професорка,
професорка кафедри філософії,
Київський національний університет
будівництва і архітектури
<https://orcid.org/0000-0002-2120-3232>

Ключові слова: демократія, інформаційне суспільство, соціокультурна зумовленість, причини та наслідки, суспільна думка, проблемні фактори.

Інформаційне суспільство створює безпрецедентні можливості для висвітлення кожного явища, процесу і тенденції суспільної життєдіяльності. Однак спосіб використання

Актуальність і проблемність. Ключова проблема полягає в тому, що інформаційне суспільство не є суверенним суб'єктом, спроможним на власний розсуд визначати пріоритети застосування своїх інструментальних можливостей. Воно – лише об'єкт, який надає таку можливість суб'єктам, а суб'єкти на практиці можуть керуватися

таких можливостей залежить не від самого інформаційного суспільства, а від соціальних суб'єктів, які визначають доцільність використання тих чи інших опцій інформаційного суспільства. Тому на практиці завжди доводиться мати справу з певною несбалансованістю інформаційного висвітлення, коли одні аспекти набувають гіпертрофованого значення, а щодо інших існує режим інформаційного вакууму. Така особливість і водночас закономірність повністю поширюється й на аспект демократії – на інформаційне забезпечення її змістовних ознак та інструментальних можливостей.

(і керуються!) найрізноманітнішими цільовими резонами (мотивами). Тому висвітлення демократичних реалій і перспектив в епоху інформаційного суспільства часто є інформаційно незбалансованим, тенденційним і навіть змістовно спотвореним. Це не йде на користь ні демократії і її репутації на рівні суспільної свідомості, ні розвитку

суспільства на принципах ефективності й конкурентоспроможності. Криза сучасних світопорядкових реалій зайвий раз доводить нагальність потреби знаходження дієвих теоретико-концептуальних відповідей на такі проблемні виклики сьогодення.

Мета. Цільовим орієнтиром даного дослідження є визначення інструментального потенціалу демократії і аналіз факторів, що стоять на заваді реалізації цього потенціалу на практиці.

Виклад основного матеріалу. Демократія сучасного гатунку є явищем поліаспектним на теоретичному рівні та амбівалентним – на праксеологічному. Вона сама по собі загалом і дискурс щодо неї зокрема містить чимало неоднозначних функціональних контекстів і підтекстів – причому, як іманентних, апріорних, так і апостеріорних, набутих *post factum* складної суспільної дійсності, суб'єкти якої переслідують часто-густо конкуруючі й навіть несумісні інтереси. За таких обставин демократія перетворюється на заручницю конфлікту інтересів і того, що в історії дипломатії має назву «Велика Гра».

Прикладом іманентної, апріорної неоднозначності світоглядно-аксіологічної парадигми демократії може слугувати ситуація з відповіддю на запитання: за рахунок яких засобів ми можемо гарантувати, що уряд буде компетентним, дієздатним і ефективним? Кожен прихильник демократії сформулює єдино можливу для нього відповідь: необхідно провести вибори! Чому? Тому, що демократія у формі насамперед виборів у їхній світоглядно-аксіологічній системі координат є найкращою відповіддю на всі запитання. **Для послідовного прихильника демократії будь-яку проблему можна розв'язати лише або насамперед за допомогою демократії.** Це так само, як *людині з молотком усе схоже на цях.* Можливо, наведене порівняння не вкладається в прокрустове ложе академічної мови, зате воно володіє ключовою в даному разі перевагою – є переконливим у своїй наочності.

Втім, треба визнати, що апостеріорних факторів розмивання змістовного реноме

демократії чи навіть її дискредитації значно більше, ніж факторів апріорних. Така особливість зумовлена насамперед тією обставиною, що **існує величезна спокуса використати аргумент демократії на власну (особисту чи корпоративну) користь, а не на користь самій демократії, її репутаційному статусу і функціональній особливості.**

Слід мати на увазі, що демократія – це насамперед *змагання за популярність*. Так було завжди – принаймні, з часів Сократа, який ціною власного життя довів: якщо ти публічно іронізуєш над кваліфікаційним рівнем демократичних процедур і, таким чином, висловлюючись сучасним терміном, капіталізуєш негативну популярність (в системі світоглядних координат демократії), то твої перспективи вижити стрімко наближаються до нуля.

Зрозуміло, що з підвищенням рівня інформаційної інтенсивності суспільної життєдіяльності змагання за популярність як імперативна ознака демократії набуває все більш виразних контурів і жорстких конкурентних форм. Згідно зі стереотипом, поширеним на рівні не лише масової, а й академічної свідомості, епоха інформаційного суспільства створює необхідні й достатні умови для максимально об'єктивного й поліаспектного висвітлення реалій будь-якої сфери, явища і тенденції суспільного буття. Іншими словами, в такій системі аргументаційних координат інформаційне суспільство набуває статусу своєрідної інформаційної панацеї, яка забезпечує коректне розуміння дійсності, а також прийняття адекватних і ефективних рішень на підставі знання реального *status quo*.

Однак справжній стан причинно-наслідкових зв'язків є дещо складнішим: річ у тім, що **інформаційне суспільство – це лише інструмент**, який апріорі не може бути позитивним чи негативним: він володіє певним діапазоном інструментальних можливостей, а як саме, з якою метою і для яких потреб ці можливості будуть реалізовані на практиці, є прерогативою

не інформаційного суспільства як носія *об'єктивного* статусу, а *суб'єктив* суспільної життєдіяльності, які, власне, й визначають пріоритети залучення інструментів і застосування можливостей **на власний розсуд, із метою забезпечення власних потреб та інтересів**. Чи будуть при цьому дотримані віртуальні пріоритети «максимально об'єктивного й поліаспектного висвітлення реалій», для *суб'єктив* має другорядне значення (а може й не мати жодного).

Саме таким є реалістичний, а не ілюзійний погляд на інформаційне суспільство, на його вірогідні перспективи, об'єктивні можливості й водночас не менш об'єктивні обмеження. Послідовне продовження цієї лінії реалізму передбачає висвітлення внутрішньої логіки, яка лежить в основі зловживань інформаційними ресурсами. Частково про цю внутрішню логіку вже йшлося вище, коли була згадка про пріоритет забезпечення власних потреб та інтересів, а саме: ми маємо справу з паралельним існуванням двох типів пріоритетів – зокрема, перший тип (назвемо його *sub specie aeternitatis* – тобто, з позицій вічності) окреслює пріоритети загальносуспільні, деонтологічні, реалізація яких забезпечує функціональний оптимум *усіх і кожного* (і така послідовність є не випадковою, бо насамперед ідеться про *всіх*, а вже потім – про *кожного* як відносно автономної складової *всіх*); натомість другий тип пріоритетів підходить із діаметрально протилежних мотиваційних міркувань: для нього пріоритетне значення має забезпечення потреб і відстоювання інтересів **не загальносуспільних (усіх), а партикулярних (кожного)** в особі конкретного індивіда, корпорації, структури, інституції, партії тощо. І якщо для забезпечення таких потреб і відстоювання таких інтересів не обов'язково вдаватися до «максимально об'єктивного й поліаспектного висвітлення реалій», то такою можливістю в багатьох випадках натхненно й ентузіастично користуються. Навіть якщо для забезпечення *партикулярних* інтересів необхідно вдаватися до суб'єктивізму, тенденційності

й замовчування значущих аспектів і аргументів, то часто такі зловживання не є пересторогою на шляху до егоїстичної мети.

Зі змаганням за популярність як імперативною ознакою демократії тісно кореляє фактор суспільної думки. В цьому сенсі показовими є дослідження Уолтера Ліпмана, які стосуються природи й специфіки суспільної думки: «Рівно століття тому у фундаментальних працях «Суспільна думка» [5] та «Привид публічності» [6] видатний американський соціолог сформулював покрокову низку таких очевидностей: по-перше, пізнавальні можливості окремого індивіда вкрай обмежені, тому він змушений узагальнювати знання про світ у формі сумнівних уявлень, вірувань, стереотипізованих спрощень і т. ін.; по-друге, комплексним, узагальнюючим стереотипом, який охоплює всі часткові системи стереотипів, є так звана соціальна реальність; по-третє, оскільки кожен індивід компетентний лише щодо незначного фрагменту реальності, а опитування громадської думки завжди більшою чи меншою мірою містять питання ширшого тематичного спектру, то на обґрунтовані відповіді можна розраховувати лише щодо незначного сегменту проблем і альтернатив» [1, с. 37–38].

З У. Ліпманом важко сперечатися: справді, кожен репрезентант як індивідуальної, так і надіндивідуальної свідомості є обмеженим у своїх пізнавальних можливостях – і справа тут не лише й здебільшого не стільки в інтелектуальних кондиціях, які несуть першочергову відповідальність за способи, механізми й ефективність розуміння реалій суспільної дійсності. Вирішальне значення має інша особливість – комплексна обмеженість можливостей адекватного світосприйняття, тобто обмеженість не лише мислення й розуміння, а й обмеженість рефлексійна, аналітична, методологічна, ресурсна (насамперед часова), психосоматична тощо.

Зрозуміло, що за таких обставин треба або визнати свою безпорадність у питанні спроможності предметного й коректного

оперування ключовими реаліями і причинно-наслідковими зв'язками суспільної дійсності, або вдатися до послуг редукованих уявлень, сумнівних вірувань і стереотипізованих спрощень як нібито адекватних інструментальних засобів оперування суспільною дійсністю. Пересічний репрезентант масової свідомості прогнозовано робить вибір на користь другої альтернативи. При цьому він так само передбачувано заперечує, що його способи оперування дійсністю є спрощеними й поверховими, наполягаючи на адекватному віддзеркаленні соціальної реальності – принаймні наполягає, що саме така мета для нього є пріоритетною, а відтак і засоби для її досягнення він підбирає нібито відповідні, хоча насправді неадекватні засоби неспроможні забезпечити адекватне досягнення мети.

Що стосується аспекту опитування громадської думки, то він, як слушно зауважив У. Ліпман, віддзеркалює не рівень компетентності чи об'єктивності світосприйняття суспільною свідомістю, а рівень світоглядних ілюзій, мисленневої інерції і громадських очікувань. Але навіть в такому разі взагалі потрібні опитування громадської думки, якщо в інструментальному сенсі вони вкрай сумнівні? Пояснення слід шукати в намірах максимально повно відповідати демократичному тренду на рівні як інтерактивного обміну із суспільством, так і в сфері прийняття політико-управлінських рішень – мовляв, побажання й очікування суспільної свідомості враховуються максимально повно.

Зрозуміло, що такі наміри є класичним популізмом – бажанням забезпечити максимальний рівень популярності суб'єктів, що прийняли рішення на догоду запитам і очікуванням громадської думки безвідносно до практичних наслідків прийнятих рішень для суспільства. А наслідки для суспільства в абсолютній більшості випадків виявляються далекими від оптимуму. Зрештою, іншими вони й не можуть бути, адже в основі прийнятих рішень перебуває не аргументаційно вивірена й верифікаційно підтверджена політико-управлінська

позиція, а слухняне слідування у фарватері світоглядних ілюзій, мисленневої інерції і громадських очікувань, притаманних громадській думці в багатьох аспектах.

Концептуалізовані Ліпманом положення спонукають до деяких суміжних висновків і узагальнень, а саме: **«Не варто переоцінювати значення суспільної думки як регламентної норми демократії та інструмента прийняття ефективних (кваліфікованих, доцільних і своєчасних) рішень.** Так само не слід переоцінювати адекватність уявлень про будь-яку наукову картину світу загалом і суспільно-політичну реальність зокрема, оскільки йдеться про відкриті системи найвищого рівня складності, які практично неможливі формалізувати на рівні навіть концептуалізованих узагальнень, не кажучи вже про формат розрізнених уявлень індивідуальної і масової свідомості. Тим не менше, це не означає, що предметне оперування такими системними об'єктами апіорі профанативне: воно потребує послідовних зусиль, які охоплюватимуть щоразу ширший діапазон значущих факторів і аргументовано визначатимуть (переглядатимуть) ієрархію значень нової сукупності елементів системи» [1, с. 38].

Таким чином, максимальне врахування суспільної думки не гарантує симетричної максимізації суспільної ефективності прийнятих політичних рішень. Разом із тим це не означає, що уявленнями, які лежать в основі світоглядних вердиктів суспільної свідомості, варто нехтувати й категорично ігнорувати їх у процесі політико-управлінських практик: такі уявлення доволі виразно діагностують стан речей з адекватністю сприйняття суспільством дійсності та евентуальності.

Від цієї статусної іпостасі й варто відштовхуватися в інтерактивному обміні із суспільством, аргументовано вказуючи на недоліки, вади і невідповідності буттєвим реаліям. Іншими словами, **знання громадської думки – це хороша нагода оптимізувати її і за рахунок цього зробити суспільство більш конкурентоспроможним,**

дієздатним і функціонально ефективним. Саме така концептуальна стратегема є максимальною корисною для суспільства як конкурентної системи і демократії як усвідомленого прийняття рішень. Щоправда, такий концептуальний підхід не забезпечує максимізації прибутків на індивідуальному рівні, тому вибір часто здійснюється на користь інших механізмів – менш ефективних на всезагальному рівні, але більш ефективних на рівні особистому й корпоративному.

Треба визнати, що «в сучасних умовах використання інформації як засобу управління стає особливо небезпечним. Сучасне інформаційне суспільство значною мірою побудоване на технологіях маніпулювання свідомістю. Інформація стала також зброєю: це підтверджується інформаційними війнами, що ведуться останнім часом» [2, с. 12].

Як аргументовано доводить Ульріх Бек, важливим фактором ризику є світоглядний і критеріальний релятивізм, який паралізує зусилля в напрямі визначення об'єктивної істини і здійснення так само об'єктивного компаративного аналізу процесів, явищ і тенденцій [3, с. 74–75]. На додаток до цього «Вольфганг Вельш наполягає, що важливою атрибутивною ознакою постмодерну є так званий *перехідний розум*, який уже втратив попередню визначеність, але ще не набув нової визначеності» [1, с. 131].

Як наслідок – «сукупність різнопрофільних негативних впливів на масову свідомість призвела до появи *феномену нової нормальності* (англ. *New Normal*): його смисловий рельєф утворює *зниження діапазону передбачуваності*, а натомість *підвищення рівня невизначеності й нестабільності* (волатильності). На рівні сприйняття дійсності нову нормальність виразно репрезентує явище, яке в англійському світі отримало назву «fragmentation of the world» – тобто **фрагментація світу на тлі смислової невизначеності й релятивізму**» [1, с. 132–133].

Одним із найбільш ілюстративно виразних прикладів фрагментації світу на тлі смислової невизначеності й релятивізму

може слугувати феномен *Woke Culture*, який набув буквально вірусного поширення впродовж попередніх п'яти років. Дослівно й етимологічно *Woke Culture* означає **розбуджену** (на відміну від *сплячої, приспаної*), **тильну** культуру як наслідок «відкривання її очей» на проблеми, яких досі не помічали чи не надавали їм належного значення.

Тут простежується чітка концептуальна спадкоємність із марксистською інтелектуальною традицією позиціонування повсякденності «фазою сну», якій притаманна інерційність і міщанський стереотипізм, котрий функціонує в режимі того, що в наш час прийнято називати *зоною комфорту*. Платою за потрапляння в зону комфорту є закриття очей на системну несправедливість і функціональні недоліки суспільства, з яких політико-управлінська вертикаль має зиск.

Здавалося б, маємо справу з цілком респектабельним концептуальним підходом, застосування якого містить значний потенціал загальносуспільної користі. Однак тут ми знову опиняємося в ситуації, коли вибір здійснюється на користь індивідуальних і корпоративних, а не загальносуспільних пріоритетів, коли величезний гуманістичний потенціал концептуалістики протистояння інерції повсякденності нівелюється, а натомість доводиться мати справу із дегуманізуючою риторикою, маніпулюванням, геслайтингом, нейролінгвістичним програмуванням тощо. Така спотворена й збочена практика застосування хорошої теорії є наслідком пріоритетів політичного протистояння і намірів забезпечити конкурентні переваги. Для цієї системи цільових координат вимоги інформаційної збалансованості та аргументаційної транспарентності є неприйнятними, тому ними всіляко нехтують – здебільшого неафішовано, а інколи й демонстративно, щоб виразити свої статусні можливості.

Це зайвий раз доводить значущість і визначальність специфіки суспільної практики, яка може практично будь-який теоретичний наголос поставити з ніг на голову, підлаштувавши його під забезпечення тих

чи інших індивідуальних, а не суспільних потреб. Принагідно зазначимо, що в переважній більшості випадків інформаційного пресингу сучасності із використанням демократичної риторики йдеться про фактичне застосування маніпулятивної технології *False Flag* – це коли під егідою одного тематичного чи цільового орієнтира досягається мета, яка не лише не має жодного стосунку до афішованих пріоритетів, а й навіть є їх фактичним запереченням і праксеологічною дискредитацією.

Закономірно напрошується запитання: чи існують певні Архімедові точки опори, які забезпечують від праксеологічної деградації теорію і зловживання нею в партикулярних інтересах? Той, хто стверджуватиме про знання таких досконалих механізмів, правдоподібно видаватиме бажане за дійсне, бо це надто схоже на химеру чергової панацеї, яка на рівні реалій суспільної дійсності є утопією – і не більше. Реалістичний погляд на речі передбачає окреслення інструментів, які є не бездоганними, а більш чи менш ефективними в тих чи інших прикладних аспектах (кейсах).

Джеймс Фішкін у книзі «Демократія, коли люди думають: пожвавлення нашої політики за посередництва публічного обговорення» переконливо аргументує тезу про інструментальну ефективність деліберативної демократія: так, вона не гарантує абсолютного успіху в боротьбі зі зловживаннями взагалі та зі зловживаннями від імені демократії, однак вона істотно утруднює такі зловживання, роблячи їх у більшості випадків, скажімо так, нерентабельними [4].

Автор формулює фундаментальні виклики, перед якими опинилася теорія і практика сучасної демократії, а саме: якою є чи може бути демократія як «воля народу» у світі «фейкових новин», невпинної пропаганди, діалогу переважно між односторонніми та величезних витрат на маніпулювання громадською думкою? Йдеться про фундаментальну дилему: прислухатися до людей і бути звинуваченим у популізмі чи поклатися на думку й досвід фахівців,

яким здебільшого не довіряють, і проводити політику, яка, на думку багатьох, не відповідає інтересам громадськості?

Професор політології Чиказького університету Айріс Меріон Янг наголошує, що демократична рівність передбачає принцип, що кожен, чий основні інтереси зачіпає політика, має бути залучений до процесу її розробки [7]. Авторка слушно зазначає, що теоретики демократії недостатньо звертали увагу на те, як процеси дебатів і прийняття рішень часто маргіналізують окремих осіб і групи, оскільки норми політичної дискусії є упередженими проти деяких форм вираження думок. На думку А. М. Янг, наше розуміння демократичної комунікації має бути розширене за рахунок позитивних політичних функцій нарративу, риторичних закликів і публічного протесту.

У кожному разі треба розуміти, що за умов «домінування в інформаційному просторі постправди принциповий дискурс щодо проблемних факторів і доленосних викликів суспільно-політичної дійсності є не лише малоімовірним, а й здебільшого неможливим. Тому дотримання принципів деліберативної демократії та посилення аргументаційного супроводу набувають статусу категорично необхідної передумови прийняття політико-управлінських рішень» [1, с. 125]. Наведена концептуальна формула є настільки аргументаційно виразною і збалансованою, що не потребує жодних стилістичних корекцій чи доповнень.

Висновки. Реноме послідовного прихильника демократії, атрибутивною ознакою якого є сприйняття демократії як безальтернативного символу віри чи модусу переконань, не повинно ставати на заваді об'єктивному, реалістичному й неупередженому сприйняттю дійсності – зокрема й насамперед у сенсі того, що **демократія не є інструментальною панацеєю, за допомогою якою нібито можна розв'язати будь-яку суспільну проблему і відповісти на кожен епохальний чи екзистенційний виклик.**

Власне, такий висновок є неухильним і безальтернативним, якщо взяти до уваги інструментальний статус демократії – річ у тім, що не існує інструментів з універсально високим рівнем ефективності. Іншими словами, **кожному інструменту притаманний певний діапазон ефективності, в межах якого застосування цього інструмента є доцільним і прагматично виправданим.**

Інструмент демократії не є винятком із цього загального правила: він має як сильні, так і слабкі сторони, тому спроби використати його як дієвий засіб для розв'язання проблем у всіх сферах суспільної життєдіяльності апріорі приречені на невдачу. Додатковим негативним наслідком такого нерационального застосування інструменталістики демократії є дискредитація самої демократії в очах масової свідомості: цей тип свідомості, перебуваючи під впливом нав'язаної думки про універсальну інструментальну бездоганність демократії, законномірно розчаровується, коли стає свідком розбіжностей теоретичний маніфестів про панацею демократії та практичної невідповідності результуючих наслідків.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гурківська, А. І.** (2022). Політична дійсність в епоху постправди: змістовно-функціональні особливості. *Дис. ... доктора філософії за спеціальністю «052 – Політологія»*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ. 288 с.
2. **Михайлюк, О.** (2016). Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження. *Ukrainian Peasant*, (16). С. 9–14. URL: <https://ukr-selianyn-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1014>.
3. **Beck, U.** (1999). *World Risk Society*. London : Polity. 192 p.
4. **Fishkin, J.S.** (2018). *Democracy When the People Are Thinking : Revitalizing Our Politics Through Public Deliberation*. OUP Oxford. 271 p.
5. **Lippmann, W.** (1965). *Public opinion*. New York: Free Press, New York. 272 p.
6. **Lippmann, W.** (1925). *The Phantom Public*. Piscataway, NJ : Transaction Publishers. 195 p.
7. **Young, I.M.** (2002). *Inclusion and Democracy*. OUP Oxford. 332 p.

А оскільки масова свідомість не володіє достатніми рефлексійними, аналітичними й часовими ресурсами для коректного визначення каузальності таких розбіжностей теорії та практики, то вона цілком передбачувано приходить до формально-логічного висновку, що демократія є ненадійним, непередбачуваним і вкрай ризикованим інструментом суспільної життєдіяльності.

Так іронічно замикається коло інволюції популярності демократії: навіюючи засобом інформаційного пресингу думку про інструментальну безальтернативність демократії, нерозважливі симпатии демократії насправді роблять її ведмежу послугу, фактично перетворюють її на осереддя репутаційних збитків і призводять до того, що в багатьох середовищах суспільної свідомості демократія очолює рейтинги популярності, але зі знаком «мінус». Такий наслідок є несправедливим щодо самої демократії, але будемо відвертими: він цілком закономірний. А для інших наслідків – відповідно до принципу каузальної симетрії – потрібні інші причини.

REFERENCES

1. **Hurkivs'ka, A. I.** (2022). *Politychna diysnist' v epokhu postpravdy: zmistovno-funktsional'ni osoblyvosti* [Political reality in the post-truth era: substantive and functional features]. *Doctor's thesis*. Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyiv. 288 s. [in Ukrainian].
2. **Mykhaylyuk, O.** (2016). *Sotsiokul'turnyy pidkhid yak metodolohiya istorychnoho doslidzhennya* [Sociocultural approach as a methodology of historical research]. *Ukrainian Peasant*, (16). S. 9–14. Retrieved from <https://ukr-selianyn-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1014> [in Ukrainian].

Alla HOTSALYUK

Democracy through the looking glass of the information society: causes and consequences

The information society creates unprecedented opportunities for highlighting every phenomenon, process and trend of social life. However, the method of using such opportunities depends not on the information society itself, but on social entities that determine the expediency of using certain options of the information society. Therefore, in practice, one always has to deal with a certain imbalance of information coverage, when some aspects acquire hypertrophied importance, and in relation to others, there is a regime of information vacuum. Such a feature and at the same time regularity fully extends to the aspect of democracy – to the information provision of its content features and instrumental possibilities.

Key words: *democracy, information society, socio-cultural conditioning, causes and consequences, public opinion, problematic factors.*